

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 1

Кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність

за темою

**«Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному
провадженні»**

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 30.08.2022

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 1
Протокол № 8 від 17.08.2022

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 8 від 30.08.2022

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (протокол № 7 від 27.07.2022).

Розробник - доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ, к.ю.н. Хань О.О.

Рецензенти:

1. В.о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна доктор юридичних наук, доцент Слінько Д.С
2. Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Юхно О.О.

План лекції

Вступ

1. Поняття та види відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.
 2. Порядок відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.
 3. Поняття цивільного позову у кримінальному провадженні, значення та порядок вирішення.
- Висновки

Рекомендована література:

Основна:

Основні нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI: редакція від 10.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Основна література:

3. [Кримінальний процес України : у питаннях і відповідях : навч. посіб. / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2021. 300 с.](#)
4. [Кримінальний процес: підручник / О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків: Право, 2018. - 584 с.](#)

Допоміжна:

Допоміжні нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» із змінами від 24.11.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України із змінами від 01.07.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Цивільний кодекс України із змінами від 06.04.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.07.1993 р. № 545 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-93-%D0%BF>.

5. Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: постан. Кабінету Міністрів України від 17.09. 2014 р. № 465

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України N 3 від 31.03.89 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text>

Допоміжна література:

1. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів, ЛьвДУВС, 2017. 184 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <http://www.catalogue.nplu.org> – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.
2. <http://www.court.gov.ua/vscourt> – офіційний веб портал судової влади в Україні.
3. <http://www.gp.gov.ua> – офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України.
4. <http://www.kmu.gov.ua> – офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
5. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.
6. <http://www.portal.rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
7. <http://www.pravoznavec.com.ua> – Електронна бібліотека юридичної літератури “Правознавець”.
8. <http://www.reyestr.court.gov.ua> – Єдиний реєстр судових рішень в Україні.

ВСТУП

Важливе місце у кримінальному процесі займає проблема захисту прав та законних інтересів осіб, потерпілих від кримінального правопорушення загалом та законодавчі гарантії відшкодування (компенсація) зазначеним особам шкоди, спричиненої протиправними діями, зокрема. Право на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, гарантується Конституцією України. У ній відображені основні стандарти, що регламентують основні права людини: право на життя свободу та особисту недоторканність, право на володіння, користування і розпорядження майном і неможливість довільного позбавлення будь-кого його майна, право на честь і гідність та їх захист, право на ефективне поновлення в правах та ін. У цих конституційних нормах опосередковано проявляється право на відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Зокрема, статті 55, 56 Конституції безпосередньо стосуються прав потерпілих від кримінальних правопорушень. У них містяться такі норми: ст. 55 – встановлює охорону законом прав потерпілих та обов'язок держави забезпечити доступ до правосуддя; ст. 56 – встановлює обов'язок держави забезпечити потерпілим компенсацію заподіяної шкоди.

1. Поняття та види відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.

Відповідно до Конституції України, держава гарантує права та свободи людини, що також стосується відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діям. У зв'язку з цим, у пункті 3 ч. 1 ст. 91 КПК України законодавець передбачив, що встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є обов'язком елементом, що підлягає доказуванню в

кримінальному провадженні. Проте, серед термінів, визначених у ст. 3 КПК України, законодавцем не розтлумачено ані поняття шкоди, ані її види. Однак, одноманітне розуміння цих понять має важливе прикладне значення, оскільки неправильне застосування положень КПК України в цій частині може призвести до необґрунтованого звуження або ж розширення кола потерпілих чи осіб, яким така шкода завдана незаконним рішенням, дією або бездіяльністю правоохоронних органів чи суду.

У науковій літературі *під шкодою* розуміють зміни, які настали у майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи (фізичній та юридичній), державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілому може бути завдано моральної, фізичної та майнової шкоди. Тобто, *законодавець виділив три види шкоди*, яка може бути завдана особі внаслідок учинення щодо неї кримінального правопорушення.

У пункті 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 під *моральною шкодою* розуміються втрати немайнового характеру, що понесені внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, а також заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю. Моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, розуміються втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій,

спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

Відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України), моральна шкода, як наслідок вчинення кримінального правопорушення чи незаконного рішення, дії (бездіяльності), має немайновий характер і виражається у:

- 1) фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Підстави для відшкодування (компенсації) моральної шкоди закріплено у статтях 23, 1167, 1168 ЦК України. Однак ці положення не знайшли свого відображення у чинному КПК України, у зв'язку з чим відсутній порядок відшкодування такої шкоди.

Відшкодування (компенсація) моральної шкоди здійснюється у межах цивільного законодавства України. Так, ст. 23 ЦК України передбачає, що моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування останньої.

Таким чином, під **моральною шкодою** слід розуміти психічні

страждання особи, приниження її честі, гідності, а також ділової репутації, заподіяні кримінальним правопорушенням, що порушує її особисті майнові і немайнові права, а також нематеріальні блага та неправомірними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронних чи судових органів.

Під психічними стражданнями як емоційно-вольовими переживаннями людини варто розуміти пережиті нею почуття приниження, роздратування, пригніченості, гніву, сорому, розпачу, неповноцінності, стану психологічного дискомфорту тощо. Ці почуття можуть бути викликані протиправним посяганням як на саму особу, так і на її близьких родичів.

Під особистими немайновими правами і нематеріальними благами, порушення, позбавлення чи приниження яких може завдати особі моральної шкоди, варто розуміти належні громадянину блага від народження чи права в силу закону, що нерозривно пов'язані з його особистістю.

При цьому слід враховувати, що до благ, які належать людині від народження, відноситься життя, здоров'я, честь, свобода, недоторканність особи, а до прав громадянина – права, що передбачені законодавством держави (право на недоторканність житла чи іншого володіння; право на недоторканність власності; право на таємницю листування тощо).

Іншим видом шкоди є **фізична**, яка представляє собою сукупність змін, що об'єктивно відбулись у стані людини, наприклад, тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль. Фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я). У разі завдання фізичної шкоди людина також зазнає моральну шкоду, зокрема страх, сором, приниження, а також інші, несприятливі для людини психологічні переживання, пов'язані з втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю тощо.

Водночас звернемо увагу, що у ст. 128 КПК України про відшкодування фізичної шкоди мови не йдеться. Мабуть це пов'язано з тим, що неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, почуття страху, відчуття болю. При цьому має відбуватися відшкодування витрат, які

безпосередньо пов'язані фізичною шкодою (наприклад, вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

Ураховуючи вищевикладене, поняття фізичної шкоди може бути сформульовано таким чином: **фізична шкода** – це фізичні страждання людини, фізичний біль, функціональний розлад організму, інші відхилення від звичайного стану здоров'я, а також смерть, спричинені людині в наслідок кримінального правопорушення, що посягає на немайнові або майнові права громадянина, та внаслідок рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронного або судового органу.

Наступним, і найбільш поширеним видом шкоди, є **майнова шкода**. У юридичній літературі майнова шкода визначається як сукупність негативних змін у майновій сфері фізичної чи юридичної особи, що об'єктивно відбулися внаслідок вчинення злочину, і розглядаються як втрата, привласнення, знищення або пошкодження майна.

Таким чином, поняття майнової шкоди в кримінальному процесі може бути сформульовано таким чином: **майнова шкода** – це наслідки кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння чи незаконного рішення, дії чи бездіяльності правоохоронного або судового органу, що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), у позбавленні її можливості одержати заплановані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати працездатності чи його зменшення тощо) а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку).

Європейський суд з прав людини у справі «Еліас Папагеоргіу проти Греції» (заява № 44101/13), звернувши увагу на те, що виправдання у злочині не звільняє особу від цивільної відповідальності.

В 2005 році Еліас Папагеоргіу, перебуваючи за кермом авто, потрапив в дорожньо-транспортну пригоду. Його пасажир отримав тілесні ушкодження.

Водій пройшов два тести на рівень алкоголю в крові. Хоча результати складали 0,67 та 0,57 мг/л, у кримінальному провадженні щодо керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння він був виправданий.

Але пасажир подав позов проти Папагеоргіу та його страхової компанії. У свою чергу страхова компанія також подала позов проти водія, стверджуючи, що саме чоловік (а не компанія), був відповідальним, оскільки на той момент він перевищив допустиму норму алкоголю.

Суд першої інстанції зобов'язав відповідача та страхову компанію виплатити компенсацію постраждалій особі. В апеляції суд постановив, що виправдання Папагеоргіу кримінальним судом не обмежувало цивільний суд у прийнятті рішення, а відповідно до умов договору страхування поведінка водія звільняла страхову компанію від відповідальності.

Спроба оскаржити таке рішення в касаційному суді успіху не мала. Тоді Папагеоргіу звернувся до Європейського суду з прав людини. Посилаючись на статтю 6§2 (презумпція невинуватості) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, він скаржився на те, що рішення цивільного суду про те, що він був за кермом у стані алкогольного сп'яніння незважаючи на те, що він вже був виправданий у зв'язку з цим правопорушенням, порушила його права.

Суд у Страсбурзі повторив, що презумпція невинуватості охоплює тягар надання доказів, правові презумпції факту та права, право не свідчити проти себе, досудовий розголос та передчасне проголошення провини підсудного. Крім цього, державні службовці не повинні поводитися з виправданою особою як з винною.

Але цивільне провадження у справі не було продовженням кримінального провадження. Є прийнятним те, що стандарти надання доказів відрізняються. ЄСПЛ уважав, що виправдувальний вирок не звільнив заявника від цивільної відповідальності.

При цьому страхова компанія мала право посилатися на пункти договору страхування незалежно від виправдувального вироку. Апеляційний

суд, переглядаючи цивільний позов, не приписував провину або кримінальну відповідальність заявникові.

Відтак, провадження у справі не суперечило презумпції невинуватості, а Конвенція не була порушена.

2. Порядок відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.

Потерпілому як фізичній особі кримінальним правопорушенням може бути завдана фізична, моральна або майнова шкода, а потерпілому, яким є юридична особа може бути завдана майнова шкода. Метою відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому є поновлення його майнового стану, порушеного внаслідок заподіяння майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення.

Відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні може відбутись як у добровільному порядку так і примусово.

1. Добровільне відшкодування (компенсації) шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою здійснюється на будь-якій стадії кримінального провадження (ч. 1 ст. 127 КПК України).

2. Примусове відшкодування (компенсація) шкоди, здійснюється на підставі:

- судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України);

- компенсації шкоди потерпілому за рахунок Державного бюджету України, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (ч. 3 ст. 127 КПК України);

- кримінальної правової реституції – повернення об'єктів протиправного посягання законному володільцеві (п. 5 ч. 9, ч. 10 ст. 100 КПК України);

- судового рішення, у якому доведено, що шкода потерпілому завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює

оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК України).

Однією з важливих гарантій конституційних прав громадян на життя і здоров'я та їх права власності є положення ст. 56 Конституції України, згідно з яким кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

У розвиток цих конституційних положень ст. 130 КПК України встановлено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується (компенсується) у випадках та порядку, передбачених Цивільним кодексом України (п. 2 ч. 2 ст. 1167, ст. 1176) і Законом України від 1 грудня 1994 р. «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Згідно зі зазначеним Законом, відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянину внаслідок:

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

У випадках, зазначених у ч. 1 ст. 1 Закону «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», завдана шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду.

Право на відшкодування шкоди виникає у випадках:

- 1) ухвалення виправдувального вироку суду;
- 2) встановлення в обвинувальному вирокі суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;
- 3) закриття кримінального провадження за відсутності події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримати.

Право на відшкодування шкоди, завданої зазначеними у ст. 1 вказаного Закону оперативно-розшуковими заходами, виникає у випадках встановлення фактів порушень прав і свобод громадянина обвинувальним вирокі суду чи іншим рішенням суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду), або за умови, що протягом шести місяців після проведення таких заходів не було розпочате кримінальне провадження за результатами таких заходів.

Якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає. Не має права на відшкодування шкоди також особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала встановленню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню (ч. 4 ст. 1176 ЦК України).

Відшкодуванню (поверненню) підлягає:

- 1) заробіток та інші грошові доходи, які громадянин втратив унаслідок незаконних дій;
- 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;
- 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;
- 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому правової допомоги;
- 5) моральна шкода.

Відшкодування (компенсація) моральної шкоди провадиться у разі, якщо незаконні дії оперативно-розшукових органів, органів досудового розслідування, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянинові, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

У разі виникнення права на відшкодування (компенсацію) завданої шкоди орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий,

прокурор або суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування (компенсацію) завданої шкоди.

Розмір відшкодування шкоди (за винятком майна), залежно від того, який орган провадив слідчі (розшукові) дії чи розглядав справу, в місячний термін з дня звернення громадянина визначають, відповідно, оперативно-розшуковий орган, орган досудового розслідування, прокуратура, суд, про що виносять постанову (постановляють ухвалу).

Якщо кримінальне провадження закрито судом при розгляді кримінальної справи в апеляційному або касаційному порядку, зазначені дії провадить суд, що розглядав справу в першій інстанції.

У разі незгоди з винесеною постановою (постановленою ухвалою) про відшкодування (компенсацію) шкоди, громадянин вправі подати заяву про її оскарження, на вибір громадянина, до суду за місцем його проживання або за місцезнаходженням відповідного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, чи прокуратури (а ухвалу суду - до апеляційного суду). Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

3 Поняття цивільного позову у кримінальному провадженні, значення та порядок вирішення.

Реалізація процесуального інституту відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є правом потерпілого та цивільного позивача на пред'явлення цивільно позову в кримінальному провадженні. Саме цивільний позов є одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням негативних наслідків у вигляді завданої шкоди та/або збитків.

Слід відмітити, що цивільний позов про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, може бути пред'явлений також і в порядку цивільного судочинства, проте одночасний розгляд судом кримінального провадження й цивільного позову має низку суттєвих гарантій, спрямованих на посилення захисту прав осіб, що зазнали шкоди від

кримінального правопорушення, а отже й більш швидке та повне її відшкодування. Це пояснюється тим, що під час розгляду кримінального провадження більш повно і всебічно досліджуються всі обставини справи, оскільки згідно зі ст. 91 КПК України вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є однією з обставин, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Прим цьому обов'язок доказування відповідних обставин вчиненого кримінального правопорушення, а також виявлення осіб, які несуть відповідальність за заподіяння шкоди, покладається на органи досудового розслідування і прокурора. Разом з тим неявка цивільного відповідача чи його представника до судового засідання не може бути підставою для відкладення розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Також позитивним фактом є заощадження часу і коштів завдяки усуненню дублювання в роботі судів.

Сутність позовного провадження полягає у тому, що суд перевіряє наявність або відсутність суб'єктивного права, на підставі чого приймає чи відмовляє у прийнятті цивільного позову. Головною метою такого провадження є захист суб'єктивних прав, що здійснюється шляхом: 1) визнання суб'єктивного права; 2) відновлення становища особи, яке існувало до порушення такого права; 3) припинення дій, що порушують це право; 4) присудження до виконання обов'язку в натурі; 5) припинення або зміну правовідносин; 6) стягнення збитків та інші засоби захисту, передбачені законом.

Сьогодні поняття «позов» застосовується як матеріальними, так і процесуальними галузями права, але в теорії сформувалося декілька точок зору з приводу його визначення та самої правової сутності. Зважаючи на міжгалузевий характер правового інституту відшкодування шкоди, термін «цивільний позов» сіл розглядати як універсальне поняття, що поєднує в собі як матеріально-правові, так і процесуальні аспекти.

Системний аналіз положень КПК України дає можливість констатувати, що в ньому не міститься визначення поняття цивільного позову. Враховуючи

наявні в юридичній літературі пропозиції, *під цивільним позовом слід розуміти як звернену через суд та здійснену в чітко визначеній законом процесуальній формі вимогу особи, її представника, законного представника або прокурора про захист порушеного чи оспорюваного права, а також його відновлення.*

Наведене визначення поняття цивільного позову відображає як матеріально-правову (вимога про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням шкоди), так і процесуальну сторону позову (звернення за захистом порушеного права та його відновлення).

Суб'єктом звернення з цивільним позовом можуть бути такі учасники кримінального провадження, як:

1) потерпілий – таке його право безпосередньо передбачено пунктом 10 частини 1 статті 56 КПК України;

2) цивільний позивач (ст. 61 КПК УКРАЇНИ України) – права та обов'язки виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Після цього він має права та обов'язки потерпілого в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення;

3) представник потерпілого (ст. 58 КПК України) та цивільного позивача (ст. 63 КПК України) – ним може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Щодо юридичної особи, то ним є керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю;

4) законний представник потерпілого (ст. 59 КПК України) та цивільного позивача (ст. 64 КПК України) – залучається для захисту інтересів неповнолітньої особи або особи, визнану у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною;

5) прокурор - у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в

інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права (пункт 12 частини 1 статті 36; частина 3 статті 128 КПК України).

У свою чергу суб'єктом, до якого може бути звернений цивільний позов (відповідач), є:

- 1) підозрюваний;
- 2) обвинувачений;
- 3) фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Окремо слід відзначити, що за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг *14-річного* віку, відповідальність несуть батьки (усиновителі), опікун або навчальний, виховний, лікувальний заклад, під наглядом яких перебував неповнолітній у момент заподіяння шкоди. Неповнолітній у віці від 14 до 18 років за заподіяну ним шкоду несе матеріальну відповідальність на загальних підставах. За відсутності у нього майна або заробітку, достатніх для відшкодування збитків, такий обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників за умови наявності вини у їх поведінці, що сприяла виникненню шкоди (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). При заподіянні шкоди неповнолітнім як цивільних відповідачів слід притягувати обох батьків. Якщо шкоду заподіяно спільними діями неповнолітніх, у яких різні батьки, самі неповнолітні несуть солідарну відповідальність, а їх батьки або піклувальники відповідають перед потерпілими за принципом дольової відповідальності. Співучасники несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, вчинення якого охоплювалося їх загальним наміром. Якщо матеріальна шкода завдана підсудним спільно з іншою особою, справу, відносно якої виділено в окреме провадження, суд покладає обов'язок щодо відшкодування шкоди в повному розмірі на підсудного.

Відповідно до ст. 1187 ЦК України за шкоду, заподіяну особою під час

управління джерелом підвищеної небезпеки, відповідальність несе власник даного джерела (тобто особа, якій дане джерело підвищеної небезпеки належить на праві власності або на праві володіння, наприклад, довіреності або оренди)

Цивільний позов повинен містити певні складові частини (елементи), за допомогою яких проводиться класифікація позовів на види, встановлюються межі судового розгляду і предмет його доказування. Елементи позову мають важливе значення для вирішення питання про прийняття позову до судового провадження або відмову в цьому, а також визначають сутність вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у своєму рішенні. Зокрема, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. Якщо встановлено відсутність події кримінального правопорушення, то суд відмовляє в позові. У разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених ч 1 ст. 326 КПК України, суд залишає позов без розгляду.

Кожний позов складається з трьох взаємопов'язаних елементів, а саме: предмета, підстави та змісту. Предмет цивільного позову це матеріально-правова вимога цивільного позивача до відповідача, з приводу якої суд повинен ухвалити відповідне рішення. Така вимога повинна бути врегульована нормами матеріального права (мати правовий характер) та віднесена законом до юрисдикції цього суду. Тобто предмет позову має на меті визначення сутності вимоги позивача і допомагає виявити юрисдикцію суду.

Ключовим елементом є підстави позову, тобто обставини, за допомогою яких позивач обґрунтовує свої вимоги. Їх не слід плутати з доказами, які лише підтверджують наявність або відсутність певних фактів, а самі підстави є юридичними фактами, які несуть за собою певні наслідки, зокрема

виникнення, зміну або припинення певних правовідносин. До підстав позову може входити як один, так і декілька юридичних фактів, але для обґрунтування своїх вимог позивач завжди повинен навести усі факти, інакше суд має право визнати таку вимогу необґрунтованою та відмовити у розгляді позову.

Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, є: а) вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння; б) наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням); в) наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і завданою шкодою. Таким чином, підстави позову мають також важливе практичне значення, адже правильне їх встановлення визначає межі доказування та є гарантією прав відповідача на захист проти пред'явленого позову. Водночас закон не вимагає від позивача обґрунтовувати свої вимоги з посиланням на відповідні нормами права.

Зазначимо, що в теорії кримінального процесу немає єдиної думки щодо складових частин (елементів) цивільного позову. З одного боку, не існує необхідності виділяти зміст позову у якості окремого елемента, оскільки він охоплюється предметом і підставою, з іншого - зміст є самостійним чітко окресленим елементом, тому його виділення має право на існування. Під змістом позову розуміють спосіб судового захисту, за яким позивач звертається до суду.

Усі елементи позову тісно пов'язані між собою. Юридичні факти, які є підставою позову і підтверджують суб'єктивне матеріальне право, визначають юридичну природу матеріально-правових вимог, які складають предмет позову. Водночас матеріально-правова вимога визначає спосіб судового захисту, тобто зміст позову.

Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 128 КПК України). Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному

провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК України).

В ч. 4 ст. 128 КПК України зазначається, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Цивільний позов повинен містити інформацію, передбачену ст. 119 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування матеріальної (моральної) шкоди має бути зазначено: в чому полягає ця шкода, якими злочинними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. Відповідно до ст. 479 КПК України відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Відшкодування матеріальної шкоди за цивільним позовом у кримінальному провадженні повинно полягати у відновленні колишнього стану речей або відшкодуванні збитків, тобто реального збитку. Згідно зі ст. 1166 ЦК України шкода, заподіяна особі або майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, що заподіяла шкоду. Стаття 1167 ЦК України зобов'язує відшкодовувати моральну шкоду в грошовій або іншій матеріальній формі. Стаття 1192 ЦК України зобов'язує відповідальну за шкоду особу відшкодувати заподіяні збитки в натурі або у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Розмір відшкодування моральної шкоди визначається залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих

стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості і повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

Слід зазначити, що в ст. 91 КПК України не передбачено відшкодування коштів, витрачених закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення як окрему обставину, яка підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Але вказана обставина підлягає обов'язковому з'ясуванню і вирішенню під час доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ст. 91 КПК України).

Порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та порядок зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 16 липня 1993 р. Роз'яснення з цього приводу також надаються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» Сума коштів, що підлягає відшкодуванню, визначається закладом охорони здоров'я, в якому перебував на лікуванні потерпілий, з урахуванням кількості ліжко-днів, проведених ним у стаціонарі, та щоденної вартості його лікування. Кількість ліжко-днів визначається на основі медичної картки стаціонарного хворого або інших документів, які підтверджують дату госпіталізації і дату виписки хворого із стаціонару лікувальної установи. Термін і обґрунтованість перебування потерпілого від кримінального правопорушення на стаціонарному лікуванні визначаються на підставі даних лікувального закладу. До матеріалів провадження має бути приєднана довідка-розрахунок бухгалтерії цього закладу із записом про вартість одного ліжко-дня та про загальну суму фактичних витрат на

лікування потерпілого. Відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення можливе лише тоді, коли є причинний зв'язок між злочинними діями чи бездіяльністю винної особи та перебуванням потерпілого на такому лікуванні. У разі сумніву в обґрунтованості перебування потерпілого на стаціонарному лікуванні або в терміні лікування, потрібно призначати відповідну експертизу.

У кримінальному судочинстві відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого може покладатися тільки на особу, вина якої у вчиненні злочину встановлена обвинувальним вироком суду (у тому числі без призначення покарання, із звільненням від покарання, з умовним засудженням).

При заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого неповнолітнім, у тому числі при вчиненні ним злочину в групі, питання відшкодування коштів, витрачених на лікування потерпілого, вирішується згідно зі статті 1178 -1182 ЦК України та роз'ясненнями, що містяться у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» Витрати на стаціонарне лікування потерпілого внаслідок дій особи, яка вчинила їх у стані неосудності, не стягуються.

Доказування цивільного позову, який був заявлений у кримінальному провадженні, відбувається за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування виду та розміру шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням, покладається на орган, який провадить розслідування в кримінальному провадженні.

Цивільний позов в кримінальному провадженні у випадках та в порядку, передбачених законом, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України (п. 3 ст. 127 КПК України). Встановивши, що кримінальним правопорушенням завдана майнова шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального

правопорушення, орган, що здійснює досудове розслідування, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову.

Забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні і можливої конфіскації майна здійснюється шляхом накладення арешту на майно (п. 7 ч. 2 ст. 128 КПК України). Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб (ч. 3 ст. 170 КПК України).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей. Крім того, у випадку задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Як зазначається в ст. 171 КПК України з клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено: 1) підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання.

У клопотанні цивільного позивача, слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним

правопорушенням; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співрозмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Якщо особа, що подала клопотання про арешт майна, не доведе необхідність такого арешту, слідчий суддя, суд відмовляють у його задоволенні. У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу.

ВИСНОВКИ

Під шкодою розуміють зміни, які настали у майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи (фізичній та юридичній), державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Потерпілому як фізичній особі кримінальним правопорушенням може бути завдана фізична, моральна або майнова шкода, а потерпілому, яким є юридична особа може бути завдана майнова шкода. Метою відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому є поновлення його майнового стану, порушеного внаслідок заподіяння майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення.

Відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні може відбутись як у добровільному порядку так і примусово.

1. Добровільне відшкодування (компенсації) шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою здійснюється на будь-якій стадії кримінального провадження (ч. 1 ст. 127 КПК України).

2. Примусове відшкодування (компенсація) шкоди, здійснюється на підставі:

- судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України);

- компенсації шкоди потерпілому за рахунок Державного бюджету України, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне

правопорушення (ч. 3 ст. 127 КПК України);

- кримінальної правової реституції – повернення об'єктів протиправного посягання законному володільцеві (п. 5 ч. 9, ч. 10 ст. 100 КПК України);

- судового рішення, у якому доведено, що шкода потерпілому завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК України).

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується (компенсується) внаслідок:

- 1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

- 2) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

Реалізація процесуального інституту відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є правом потерпілого та цивільного позивача на пред'явлення цивільно позову в кримінальному провадженні. ***Під цивільним позовом слід розуміти як звернену через суд та здійснену в чітко визначеній законом процесуальній формі вимогу особи, її представника, законного представника або прокурора про захист порушеного чи оспорюваного права, а також його відновлення.***